

EL BAIX MARESME A L'ÈPOCA BAIXMEDIEVAL¹

MONTserrat RICHOU I LLIMONA
 IES Municipal Bosc de Montjuïc (Barcelona)

RESUM

Aquest article és un resum de la nostra tesi doctoral, que ha tingut com a objecte d'estudi la pagesia baixmaresmenca durant el període 1348-1486. La investigació s'ha realitzat a partir de l'anàlisi de tres àmbits d'actuació de la vida quotidiana pagesa baixmedieval: la terra, la família i la mort. D'aquesta manera, es copsen relacions de diversa tipologia mitjançant documentació, fonamentalment generada per aquesta classe social. Per aquesta raó, la nostra investigació complementa recerques anteriors, que analitzen l'àmbit d'actuació senyorial, i contribueix a generar un major coneixement de la Catalunya Vella baixmedieval.

PARAULES CLAU

Baixa edat mitjana, societat agrícola, família, mort.

South Maresme in the low Middle Ages

ABSTRACT

This article is a summary of our thesis, whose objective was the study of the peasantry in south Maresme from 1348 to 1486. The research was carried out starting from the analysis of three main aspects in the everyday life of the country people: land, family and death. We see different types of relationships through several documents originated from that social class. For this reason, our work supplements previous researches and contributes to a major knowledge of the Low-Medieval Old Catalonia.

KEY WORDS

Low Middle Ages, agricultural society, family, death.

1. Tesi doctoral dirigida pel doctor Antoni Riera i Melis i llegida a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, el 26 d'octubre de 2007, davant del tribunal format pels doctors i doctores Salvador Claramunt Rodríguez (Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona), Gaspar Feliu i Montfort (Departament d'Història de les Institucions Econòmiques de la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona), Salvador Giner i San Julián (Departament de Sociologia de la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona), Maria Milagros Rivera Garretas (Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona) i Eva Serra i Puig (Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona). La qualificació obtinguda va ser la d'excel·lent *cum laude*.

Aquesta tesi ha tingut com a objectiu prioritari endinsar-nos en l'estudi de la pagesia baixmaresmenca² durant el període 1348-1486³ amb la finalitat de poder contribuir en un major coneixement de la pagesia medieval de la Catalunya Vella, mitjançant l'anàlisi d'escriptures generades per aquesta classe social. Es tracta de més de dos mil documents, que es troben dispersos tant als diferents arxius de les localitats estudiades⁴ com en diversos arxius de la Ciutat Comtal.⁵

Per realitzar aquesta recerca, ens hem apropiat al nostre objecte d'estudi mitjançant tres àmbits de relació: el mercat de la terra i del diner, el matrimoni i la mort, que es troben interrelacionats en la vida quotidiana de la pagesia a través dels referents de la família i el mas. Així doncs, presentem un mateix objecte d'estudi, que analitzem des de tres òptiques diferenciades, que alhora són complementàries. Per aquesta raó, la nostra tesi inclou aportacions de caire antropològic, jurídic i sociològic, que han complementat els aspectes econòmics, socials i polítics que acostumen a caracteritzar les investigacions històriques.

En el primer àmbit de relació, s'estudien els diversos pactes o contractes, sorgits al voltant del mercat de la terra i de la compravenda de pensions de violaris i de censals morts. També observem els principals béns, que han estat l'objecte d'aquests contractes, així com els agents o protagonistes principals d'aquests tipus d'escriptures. Dins de la diversitat de contractes existents, relacionats amb el mercat de la terra, destaca la figura jurídica de l'emfiteusi, perquè aquesta estructura bona part de les relacions econòmiques, socials, jurídiques i polítiques del món rural baixmedieval. Els materials recollits⁶ permeten analitzar l'emfiteusi, la divisió de la possessió de l'objecte emfiteutic, els drets i els deures dels senyors directes i els senyors útils, així com

2. Bàsicament, les viles més estudiades han estat Sant Feliu de Cabrera, Sant Pere de Premià i Sant Genís de Vilassar.

3. L'entrada de la pesta negra al nostre país, així com la Sentència Arbitral de Guadalupe, ens ofereixen una periodificació vàlida per al conjunt de la pagesia catalana, encara que no necessàriament significativa en el concret per a les comunitats de referència. De fet, aquesta investigació és planteja a més llarg termini i amb una continuïtat posterior endinsant-se al segle XVI.

4. A la nostra tesi insistim en la necessitat que les institucions pertinents enduguin un pla de digitalització de la documentació de caràcter patrimonial, ja que el seu accés només depèn de l'arbitri dels seus propietaris. En el nostre cas, som conscients que la impossibilitat de poder incloure la documentació privada al nostre estudi es reflecteix en la presentació d'alguns membres de la pagesia benestant, ja que, si haguéssim pogut comptar amb les fonts provinents d'aquells arxius, hauríem pogut realitzar unes aportacions més completes.

5. Entre aquests, destaquen el de la Catedral de Barcelona, el de la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu Històric de Protocols.

6. Per a la presentació dels capbreus dels senyors dels castells de Vilassar i de Burriac (ja se n'havien realitzat estudis amb anterioritat) hem utilitzat aquestes investigacions: M. Josep CASTILLO I EZQUERRA (1990), *Argentona i Vilassar a cavall de dues èpoques*, Argentona, L'Aixernador, col·l. «El Montalt», 7; Coral CUADRADA (1988), *El Maresme medieval: Hàbitat, economia i societat, segles X-XIV*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana; M. ASSUMPCIÓ ZAPATA BUXENS (2004), *La baronia DesBosch del Maresme: Una jurisdicció feudal en l'edat moderna*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana. Hem analitzat 113 escriptures directament rela-

el desenvolupament d'altres escriptures derivades dels establiments emfitèutics. És a dir, les cartes precàries i els capbreus. Deixant de banda la procedència de les nostres fonts que, com és lògic, ens reflecteixen més les relacions entre els pagesos que entre els senyors i aquests, aquestes dades també ens mostren com a la zona estudiada els grans terratinents de l'indret no posseeixen gaire terra disponible per a establir. Per altra banda, la renovació d'establiments anteriors, mitjançant cartes precàries, ens demostra que molts masos amb les seves dependències i terres han anat traspasant-se de generació en generació, la qual cosa ens reflecteix l'assentament continuat d'una sèrie de famílies a les localitats estudiades.

En els contractes d'establiment emfitèutics, els emfiteutes satisfan uns imports en concepte d'entrada, que oscil·len entre els 2 i els 300 sous.⁷ Durant la centúria del xiv, els censos que abonen els emfiteutes, en reconeixement del domini exercit pel seu senyor directe, són bàsicament en espècie. Durant la centúria següent, aquests censos apareixen predominantment com a pensions fixes de numerari. No obstant això, durant el segle xv, la satisfacció del cens en espècie apareix documentada i, per tant, no desapareix. La percepció dels censos en espècie consisteix en un ampli ventall de possibilitats, que van des de l'entrega de parts dels fruits de la collita a la satisfacció de gallines i pollastres. També s'exigeixen altres pagaments, entre els quals podem esmentar formatges, ous i pernils. Durant el segle xiv, les parts alíquotades de la collita més escripturades són el quint i el quart. Al segle xv ho són el sisè i la tasca, que representa l'entrega de l'onzena part de la collita. Aquests censos ens mostren que amb el canvi de centúria hi ha una millora de les condicions de l'emfiteuta, ja que la tendència predominant és la disminució de la pensió estipulada. Els imports dels censos pecuniaris oscil·len entre els 12 diners i els 23 sous anyals. En general, l'entrega de censos de diner en metàl·lic acostuma a ser força modesta, ja que la majoria consisteix en 2 i 4 sous anuals. Aquesta situació s'explica perquè l'objectiu fonamental dels establiments és la percepció d'una entrada, l'assegurança de la satisfacció d'unes mínimes pensions anuals i, sobretot, la garantia d'uns guanys molt superiors, que s'exerciran amb els drets de lluïsmes i de firma, així com amb l'execució dels anomenats *mals usos*.

En els sotsestabliments, els censos pactats que predominen són en espècie. Les parts alíquotades de la collita més mencionades són el sisè, el novè i la tasca. Del pa-

---

cionades amb l'emfiteusi: 43 establiments, 18 sotsestabliments i 52 cartes precàries, així com 2 capbreus de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona (A núm. 7, Precaris 1426-1443; A núm. 38, Precaris 1485-1645; Pia Almoïna, Capbreus, Arxiu Capitular de Barcelona). Com observarem més endavant, el nombre d'aquests documents és significativament menys important que les fonts derivades d'altres contractes en els quals també s'està traspasant l'ager.

7. Ens és impossible elaborar una explicació documentada de la relació existent entre els diferents imports, satisfets en concepte d'entrada, i les mesures corresponents a les terres establertes. Les escriptures no ens informen de les dimensions d'aquestes terres.

gament dels censos acordats, acostuma a beneficiar-se'n el senyor directe i, per tant, l'emfiteuta mitjà es deslliurà del seu pagament. En general, les entrades satisfetes pels sotsestabiliments oscil·len entre els 10 i els 120 sous. A les cartes precàries, els censos que han de satisfer els emfiteutes també són en espècie, i hi predominen les parts alíquotes de les collites de pa i de vi. En aquesta ocasió, els censos més documentats són el quint, el braçatge i la tasca. Per tant, a tot el període analitzat, els censos més habituals entre els estudiats, que figuren als establiments, a les confessions i a les cartes precàries són en espècie, i destaquen la percepció del quint, del braçatge i de la tasca. En aquests documents s'ignoren serveis personals com les batudes, les joves i les tragines, la qual cosa ratifica la contracció de les reserves senyoriales durant la baixa edat mitjana.⁸

Alguns establiments i sotsestabiliments del segle XIV introdueixen l'obligació que té l'emfiteuta de plantar vinya i de retornar a l'establient la peça alienada, quan la vinya sigui vella i ja no aporti fruits. Aquests són els orígens d'una nova modalitat emfitèutica, que a principis del segle XV ja ens apareix documentada com a «rabaça». En conseqüència, el contracte de rabassa morta ja sembla trobar-se molt estès a la zona estudiada molt abans del que s'acostuma a afirmar.⁹ Les seves arrels i desenvolupament són d'origen medieval i, per tant, sobre aquestes bases s'escriuren els contractes de rabassa morta d'època moderna.

Les altres tipologies contractuals estudiades han estat les permutes, els arrendaments, les compravendes pures i les compravendes a carta de gràcia.¹⁰ Amb les permutes hem observat la reorganització patrimonial, endegada per alguns pagesos emprenedors, que es proposen una millora de les seves condicions de treball, sense haver d'entrar en noves dependències, ja que l'intercanvi d'agrèr bàsicament es realitza amb peces de terra de condicions jurídiques similars. Els contractes d'arrendament ens demostren que alguns sectors de la burgesia barcelonina inverteixen el seu capital al Maresme per obtenir uns quantiosos guanys en numerari, ja que els imports que perceben van dels 20 als 260 sous anyals. Aquests traspassos temporals de peces de terra també són utilitzats per la pagesia de la contrada, quan no pot assegurar l'explotació de l'objecte alienat, com algunes vídues i tutors de menors d'edat, o necessita numerari amb urgència.

Hem classificat les compravendes pures a partir de la tipologia dels béns alienats, segons es tracti de béns aloers, de béns gravats amb cens, de drets sobre les ti-

8. ANTONI RIERA I MELIS i JOSEP FERNÁNDEZ I TRABAL (2004), «La crisi social i econòmica al camp», a EMILI GIRALT I RAVENTÓS (COORD.), *Història agrària dels Països Catalans: Edat mitjana*, vol. II, Barcelona, Universitats dels Països Catalans i Fundació Catalana per a la Recerca, p. 129.

9. ZAPATA BUXENS (2004), p. 111.

10. Hem analitzat 14 permutes, 24 arrendaments i 396 compravendes. D'aquestes, 319 són compravendes pures i 77 són empenyoraments o cartes de gràcia.

nences, de recuperació d'alous i de revessejats.¹¹ Els preus satisfets per la compra-venda de béns aloers oscil·len entre els 11 sous i les 425 lliures. Aquesta gamma d'imports estipulats ens reflecteixen des de la venda de petites peces de terra fins a l'alienació d'importants patrimonis, com és el cas de la Casa de Cabrera o d'Agell. Aquests imports acostumen a superar les quantitats abonades per terres dependents, ja que l'adquisició de béns aloers estalvia als compradors tenir en compte els drets i deures emfitèutics. Per aquesta raó, els representants de l'elit pagesa i els pagesos més benestants són els que encapçalen les compravendes d'aquests béns.¹² Aquestes transaccions també ens informen de les penalitats, que obliguen algunes famílies pageses a desprendre's de diverses peces de terra i, fins i tot, del mas. La importància dels béns aloers venuts en un percentatge d'un 48 % molt proper al corresponent als béns venuts dependents indica que la tipologia de les terres de la zona analitzada anteriorment havien estat parcialment estudiades.¹³

La majoria de les compravendes dels béns gravats amb cens correspon a béns immobles anteriorment establerts pels grans terratinents civils i eclesiàstics amb patrimoni al Baix Maresme. Entre aquests podem destacar els diferents senyors dels castells de Sant Vicenç o de Burriac i de Vilassar, a la Pia Almoina i a la Pabordia de la Seu de Barcelona, així com al monestir de Sant Pol de Mar, posteriorment absorbit per la cartoixa de Montealegre. Com a senyors d'aquests béns dependents, i en una segona posició, també constatem els titulars de beneficis, instituïts a favor d'altars maresmencs o de la Seu de Barcelona. Els censos que s'haurà de satisfer a aquests senyors directes són similars als observats en l'apartat adreçat a l'emfiteusi. Com a compradors, trobem representants de l'elit pagesa, pagesos menys acomodats, representants de la baixa jerarquia eclesiàstica i menestrals barcelonins o maresmencs. En aquestes compravendes, com en les aloeres, les peces de terra apareixen com a

11. Una classificació similar, per a la zona de la Catalunya Nova, la trobem a la divisió realitzada per M^a del Rosario MOYA GUERRERO (2005), *El mercat de la terra a la Selva del Camp (1319)*, treball de suficiència investigadora i diploma d'estudis avançats, Departament d'Història Medieval, de Paleografia i Diplomàtica de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

12. El 2 de maig de 1462, Bartomeu Botey, pare i fill, venen a Joan Llaurador de Premià una peça a canvi de 14 lliures (fol. 30 i 31, *Manual 2*, Arxiu Parroquial de Sant Pere de Premià). El 2 d'octubre de 1435, Constança, vídua de Guillem Aroles, revèn a Nicolau Morot, pare i legal administrador del seu fill, Pericó Morot, de Vilassar, el Mas Morot per 30 lliures. Aquest mas l'havia venut Nicolau Morot (fol. 42v i 43, *Septimum manuale* de Bartomeu Agell, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona).

13. Sovint s'ha generalitzat sobre les condicions jurídiques de l'ager, sense haver realitzat una anàlisi que tinguí en compte realment la totalitat de fonts existents. Per això, s'han fet afirmacions que únicament es basen en les dades extretes de llevadors de censos i de capbreus, que tenen com a finalitat escripturar l'inventari d'un domini i no d'un territori, perquè no es comptabilitzen els pagesos dependents d'altres senyories, així com els aloers. Unes idees similars han estat desenvolupades per Lluís TO FIGUERAS (2003), «La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica», a Miquel BARCELÓ (et al.), *El feudalisme comptat i debatut: Formació i expansió del feudalisme català* (7 i 8 de febrer de 2002), València, Universitat de València, p. 443-455.

béns més venuts. Seguidament, figuren les cases de la sagrera i alguns masos. Posteriorment, amb l'anàlisi de les compravendes, mitjançant les quals es venen alguns drets sobre les tinences, com per exemple censos, collites o dominis útils dels sots-establiments, i amb les recuperacions de tinences franques i lliures de cens i els revessejats,¹⁴ hem tornat a referir-nos a l'emfiteusi.

Els contractes d'empenyorament, les compravendes a carta de gràcia, així com les creacions de pensions de violaris i de censals morts¹⁵ ens han permès observar la creació d'unes noves rendes, generades per la necessitat de numerari d'una part de la pagesia i de les universitats baixmaresmenques. Mentre un grup de pagesos ha d'endeutar-se per diversos motius (pagament o retorn de dots, adquisició d'aliments, redempció de pensions de censal mort, etc), una minoria d'aquesta pagesia se n'aprofita. Així, per exemple, alguns membres de la pagesia benestant detenien gairebé el monopoli de la compravenda de pensions de censals en alguns períodes, com en Botey, de Sant Pere de Premià, n'Isern i n'Aroles, de Sant Genís de Vilassar. Les compravendes de pensions de censals morts demostren que les operacions predominants són petites, ja que els preus satisfets entre 100 i 300 sous representen un 63 %.¹⁶ Malgrat això, gairebé només les universitats exerceixen durant aquest període el dret de redempció, mentre que una part de la pagesia ha de realitzar compravendes pures per a poder desfer-se dels pagaments anuals d'aquestes pensions.

A continuació, destaca la importància de l'agrer, dels masos i de les cases de les respectives sagreres com a objectes dels contractes analitzats. Cal assenyalar també les diferents tipologies de blat, vinya, horta, així com de l'explotació d'una sèrie d'arbres fruiters, entre els quals destaca l'olivera. La presentació de tot l'anterior s'ha completat amb una explicació de les diferents tasques agrícoles, desenvolupades al voltant del conreu del blat i de la vinya. Seguidament, quan hem comentat l'alienació de masos i de cases, s'observa la incorporació de nous masos en mans de famílies pageses, ja possessores d'un mas familiar. Es fa palès que a la parròquia de Sant Genís de Vilassar la majoria d'aglevaments es realitza per via testamentària, mentre que a les parròquies de Sant Feliu de Cabrera i de Sant Pere de Premià existeixen unes elits empedrades que, mitjançant les compravendes, fan una ampliació patrimonial. Aquestes dades ens han ratificat en la necessitat de conèixer les diverses vies d'aglevament, així com l'estat del mas incorporat per a poder realit-

14. Comptem amb 14 documents referents a la compravenda de drets sobre les tinences, amb 9 escriptures de recuperacions de tinences franques i lliures de cens, relatives a la recuperació de dominis útils o directes, amb les quals es recupera la possessió del domini, que pertany a un altre senyor, i amb 6 documents de revessejats. En aquesta darrera tipologia documental, el venedor aliena el domini directe de l'agrer i es reté el domini directe.

15. Hem analitzat 10 empenyoraments, 67 compravendes a carta de gràcia, 6 violaris i 151 documents censals morts.

16. Segons la tipologia de Mercè AVENTÍN I PUIG (1996), *La societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVII*, Barcelona, Columna, col·l. «Columna Assaig», 5, p. 431-434.

zar una redefinició de la pagesia grassa. Perquè no representa el mateix l'aglevament d'un mas en ple rendiment, d'un mas deshabitat o d'un mas enrunat. La presència de masos deshabitats o enrunats ens demostra que la pagesia i els senyors directes d'aquests immobles no poden aturar l'abandonament ni el deteriorament d'aquells. En conseqüència, s'observa una despoblació, que afecta directament les relacions productives i, per tant, els censos senyorials.

La presentació dels protagonistes o subjectes dels contractes facilita l'exposició dels diferents grups socials de la zona estudiada. Dins dels grans terratinents, cal diferenciar els laics dels eclesiàstics, i assenyalar els drets territorials i jurisdiccionals relatius als castells de Sant Vicenç i de Vilassar, desenvolupats per les famílies dels Sant Vicenç i Desbosch. Així mateix, cal esmentar l'atomització de les possessions eclesiàstiques.¹⁷ En darrer terme, resulta de gran interès l'anàlisi d'algunes famílies benestants, i incidir en la participació dins del mercat de la terra i del diner d'alguns membres de la menestralia.¹⁸

La segona part de la recerca està dedicada a l'estudi de la institució matrimonial i el seu paper en la construcció de la família baixmedieval. En general, les nostres fonts ens diferencien els ritus de les esposalles, les cerimònies nupcials i les noces. El tipus d'enllaç predominant és l'eclesiàstic, que es materialitza «in facie ecclesiae».¹⁹ Amb aquestes unions conjugals es formalitza la constitució de noves parelles, que no deixaran mai de pertànyer al seu grup familiar originari a conseqüència del règim de separacions de béns existent, i es culmina un procés de negociacions, llarg i planificat.

La reorganització familiar, que s'origina amb els enllaços matrimonials, així com la repercussió econòmica que aquells comporten per als grups implicats, ens expliquen la gran quantitat de documentació generada. En aquest sentit, podem assenyalar la importància dels aspectes següents: la convivència amb els ascendents i d'altres familiars, si es comparteix el mas; l'assegurança del retorn dels imports, satisfets a raó de les esposalles, a la dissolució del matrimoni, així com el pagament de les quantitats adreçades a escripturar les darreres voluntats. D'altra banda, la pervivència del grup familiar pagès i del seu patrimoni, que basa l'explotació de les seves

17. El monestir de Sant Marçal de Montseny fins a l'any 1364; el monestir de Sant Pol de Mar, absorbit posteriorment per la cartoixa de Montealegre; el priorat de Sant Pere de Clarà, així com una sèrie d'altars i institucions eclesiàstiques. Entre aquestes, podem assenyalar: el monestir de Santa Anna i de Sant Pere de les Puelles, així com la Pia Almoïna i la Pabordia del mes de maig de la Seu de Barcelona. Al costat d'aquests, també s'observa la presència dels rectors de les respectives persones, que poden actuar en nom propi o en representació dels béns parroquials.

18. Es tracta dels Arnó, de Sant Feliu de Cabrera; dels Botey i dels Ferrer, de Sant Pere de Premià, així com dels Aroles, de Vilassar. Amb relació a la menestralia, hem analitzat la figura d'Arnau de la Castanyeda, mestre barber de Sant Feliu de Cabrera.

19. Altres modalitats d'unió conjugals són el matrimoni laic, l'anomenat *clandestí* o *secret* i el concubinatge.

unitats de producció en la força del treball familiar, també justifica la transcendència d'aquests pactes o contractes.

Els contractes de diferent tipologia analitzats en aquest segon apartat mostren com aquesta societat patriarcal manté relacions bilaterals.²⁰ Per això, es reconeixen com a parents tant els familiars de via paterna com els de via materna. Malgrat això, la col·lateralitat es veu superada per l'exercici de la verticalitat, ja que es prioritza els descendents directes a les donacions *inter vivos* o heretaments. En aquests, observem que la rellevància de la figura de l'hereu, es presenta fortament matisada per l'alt percentatge de pubilles detectades a la zona estudiada.²¹ Entre altres fets, l'elecció d'aquestes pubilles ens mostra l'heretament de filles, perquè han de substituir l'hereu absent per mort o migració. Aquestes eleccions també ens demostren algunes estratègies per a controlar les accions dels marits-pubills. A banda de les estipulades en algunes escriptures del segle xv, que obliguen el cabaler a adoptar el cognom de la família de la seva muller pubilla, amb l'elecció de pubills forans i, per tant, desarrelats i allunyats dels seus grups originaris, s'intenta contrarestar la seva presència i actuació, que no tindrà el suport del seu grup familiar originari. De l'èxit o del fracàs d'aquestes estratègies dependrà que les pubilles apareguin a la documentació ocupant aquesta posició o hagin estat silenciades.

En altres ocasions, l'elecció de l'hereu o de la pubilla ens mostra altres fórmules, que responen a diferents alternatives per a cercar el membre que gaudeixi d'unes condicions més aptes per a ser-ho: es desplacen menors afavorint altres parents col·laterals; es pacten esposalles en contractes de compravenda d'agrers; es condiciona i facilita el canvi d'hereu si el primer escollit no és fèrtil; es fan hereves nétes, que substitueixen els seus pares que no volen assumir el paper d'hereu, o que no poden perquè han mort.

També analitzem les importants sumes que satisfan a terminis les famílies de les cabaleres i dels pubills,²² així com les promeses, que acostumen a aparèixer en aquests pactes d'esposalles, si aquests pubills i pubilles entren en un mas remença. Els imports satisfets per les famílies de les cabaleres i dels cabalers ens mostren una pagesia heterogènia, dins la qual es constata la presència d'una elit, que com és lògic pacta les percepcions dels dots o dels aixovars més elevats. Aquesta pagesia benestant és la que pot pagar gairebé al comptat les quanties emparaulades o reduir al mínim el termini de la seva satisfacció. Per tant, per aquesta elit, el fet d'haver de col·locar una cabalera no és un problema, sinó més aviat una bona ocasió per a estendre lligams de solidaritat amb

20. 94 heretaments o donacions *inter vivos*, 81 deutoris de dot, 246 èpoques de dot, 88 esponsallicis, 25 aixovars i 38 capítols matrimonials.

21. Es tracta d'un 56 % d'eleccions d'hereus davant d'un 44 % de pubilles.

22. Aquests imports superen amb escreix els que un mateix grup familiar adreça a l'adquisició d'agrers. Per al període 1348-1486, els dots més modestos són de 200 sous i el de més quantia correspon a l'import de 5.400 sous.

altres membres de l'elit pagesa. Així, la facilitat del pagament del dot implica la possibilitat de poder mesurar el nivell social dels pagesos des de l'estratègia expansiva dels més benestants fins a la restrictiva dels menys afavorits econòmicament i socialment. La resta de la pagesia és més sensible a les diferents crisis del període. Aquest fet es constata en un descens generalitzat dels imports estipulats als contractes d'esposalles a mesura que ens endinsem al segle xv. Aquesta pagesia es mostra molt previsorament quan planifica els enllaços dels seus descendents. També planifica la satisfacció dels terminis dels imports dels dots, en uns períodes que generalment oscil·len entre els set i els quinze anys. Els pagesos més humils fins i tot hauran d'empenyorar-se per aconseguir el numerari pactat als contractes d'esposalles. Aquesta situació ens mostra una pagesia que ha de planificar a la força les seves despeses familiars i que ha d'enfrontar-se a les contradiccions del sistema. Entre aquestes, podem esmentar que el fet d'alliberar-se de la responsabilitat d'alimentar una filla casant-la comporta l'obligació de satisfer-li el dot. Per això, s'ha documentat la presència a la Ciutat Comtal de nenes maresmenques que des de petites treballen en llars barcelonines com a minyones. Amb això, la seva família s'estalvia un plat a taula i, si té sort, fins i tot el dot.

La plasticitat de la família baixmedieval s'observa amb la coexistència de la diversitat de sistemes familiars existents: famílies conjugals amb o sense fills, famílies monoparentals, famílies reconstituïdes, famílies ampliades i famílies d'àvies i avis, que conviuen amb les nétes i els néts, sense la generació intermèdia. Aquestes famílies o unitats bàsiques familiars es troben immerses dins d'una «parentela» o grup familiar més ampli, del qual sorgeixen diferents membres que representaran els interessos del grup i estaran presents en diferents pactes escriturats. Per tant i com és lògic, s'observa una interdependència entre els diferents membres del grup familiar. Aquesta interdependència es reflecteix en les diferents funcions que hom pot copsar en els enllaços matrimonials, els quals han d'adaptar-se a les necessitats del grup. Entre aquestes funcions, podem assenyalar la reproducció del grup, la pervivència del patrimoni, la col·locació dels cabalers i cabaleres i la millora de les relacions economicosocials.

A continuació, s'analitza la coincidència del nom del grup familiar amb el nom del seu mas. Hom pot observar coincidències i divergències entre ambdós noms, així com la transmissió d'alguns d'aquests masos a altres familiars que s'identifiquen amb cognoms diferents. Amb això, es ratifica la importància de les alienacions, realitzades per via testamentària, esmentades en el capítol precedent. Cal, per tant, insistir en la necessària precaució a l'hora d'etiquetar com a pagès gras el que tingués més d'un mas a les seves mans.

En el tercer i darrer apartat de la nostra investigació, s'estudien les cerimònies funeràries des d'una perspectiva àmplia i integradora.²³ Aquestes cerimònies funerà-

23. Per a l'elaboració d'aquest apartat hem utilitzat la informació obtinguda de 525 testaments, de les referències escriturades a continuació de bona part d'aquells, referent a les despeses efectuades pels marmessors, així com d'èpoques dels beneficiats pels testadors.

ries apareixen en contraposició a les cerimònies d'esposalles, analitzades al capítol precedent. Mentre aquelles estructuraven l'origen de noves unitats familiars simples, les cerimònies funeràries ens mostren la capacitat de regulació familiar davant d'una imponderable com és la mort. Els materials relatius a la mort permeten complementar de manera adequada la visió de les estratègies desenvolupades per la família pagesa²⁴ en relació amb el concepte de l'economia de la mort, proposat per Danièle Alexandre-Bidon.²⁵

Com que les transmissions patrimonials dels béns essencials ja han estat generalment resoltes amb anterioritat, els testadors pretenen cercar la salvació eterna, mitjançant les estipulacions pel soterrament del cos, el pagament dels deutes, la distribució d'una sèrie de llegats religiosos i l'oficialització de misses. En aquestes escriptures també es realitzen un conjunt de llegats, adreçats a familiars, amics i veïns, i serveixen per a redibuixar, si cal, la figura de l'hereu o de la pubilla. Es tracta d'una cerimònia que es desenvolupa en companyia, a la qual assisteixen a més del notari, del rector o vicari, familiars, veïns i amics. En aquest acte, el notari anota les darreres voluntats de la testadora o del testador. Posteriorment, aquestes anotacions són reescrites, i s'hi incorporen les fórmules notariales pertinents. Per tant, el producte resultant està evidentment mediatitzat, ja que ha hagut de passar pel sedàs de diferents elements socials: els consells del vicari o del rector, les opinions de familiars i amics i les aportacions diplomàtiques del notari.

Cal observar que la majoria de les testadores i dels testadors es consideren malalts o molt malalts, i que l'òbit de la majoria acostuma a presentar-se en un període que va des del mateix dia en què s'escriptura el testament a l'any. Es tracta d'una població que endarrerix fins al darrer moment l'acte de testar, perquè les disposicions més importants ja s'han prefixat a la documentació pactada a les esposalles. Aquesta circumstància explica la insignificant presència de codicils que modifiquin substancialment el testament.

També s'evidencia que els hereus i algunes pubilles han estat escollits com a executors testamentaris. Amb aquesta estratègia, els testadors han volgut assegurar-se el pagament de les diferents quantitats escripturades via testamentària. La resta de marmessors acostumen a ser familiars i amics del testador. L'elecció del cementiri no ens ha aportat cap tipus de sorpresa: cada testador demana ser enterrat al fossar de la parròquia on viu, a excepció dels testadors que poden escollir entre diferents fossars, com és el cas dels de la parròquia de Sant Genís de Vilassar o dels que s'han instal·lat a la Ciutat Comtal. En general, l'elecció del vas o túmul es deixa en mans dels mar-

24. Malgrat això, les escriptures testamentàries només ens reflecteixen informacions de part de la població, ja que un sector d'aquesta no és apte per a testar: els menors d'edat, les dones solteres, els malalts mentals i els pobres.

25. Danièle ALEXANDRE-BIDON (1998), *La Mort au Moyen Age: xiii-xvii siècle*, París, Hachette, col·l. «Vie Quotidienne», p. 13-14.

messors, que segueixen l'aplicació del costum. Per tant, se soterra al lloc on reposen els avantpassats, els parents o al túmul del mas. Amb aquesta pràctica s'estructura l'arrelament dels individus vers la seva comunitat i se'ls permet poder accedir a les seves arrels familiars, que possibiliten l'existència d'una memòria familiar.

A les disposicions testamentàries, els parents més esmentats són les filles i els fills dels testadors. Mitjançant l'elecció de les hereves i dels hereus universals, s'observen tres actituds diferents. A la primera, l'acte testamentari ratifica donacions *inter vivos*, realitzades amb anterioritat, amb la qual cosa l'hereu o la pubilla escollits en aquelles primeres donacions són els afavorits. Mitjançant la segona fórmula, s'efectua l'elecció d'un hereu universal, que no coincideix amb les figures de l'hereu o de la pubilla. I amb la tercera, s'escull com a hereva o hereu universal un infant que encara no ha nascut. Per tant, com que els hereus i les hereves universals acostumen a ser els descendents en primer grau dels testadors, aquests resultats corroboren la prioritització de la successió directa o vertical davant de la col·lateral, observada amb anterioritat a l'apartat dedicat a l'estudi de la família. Malgrat això, quan la conjuntura no es presenta favorable per a prioritzar la col·locació d'un descendent directe, els testadors s'adapten als recursos humans familiars disponibles. Així doncs, com és lògic, tornem a percebre la plasticitat del grup familiar, comentat amb anterioritat. Per això, quan el que hauria de ser el capdavanter (l'hereu o la pubilla) no hi és, perquè ha mort, perquè viu en un altre indret i/o no vol desenvolupar aquell paper, se cerquen substituïts entre els seus germans, els seus fills i filles o entre els consanguinis més propers.

Els altres fills i filles casats acostumen a percebre dels testadors la quantitat de 5 sous. Als cabalers i a les cabaleres solteres se'ls assegura la percepció de la legítima corresponent i, si són menors d'edat, se'ls posa sota la tutela de tutors.

Amb la lectura d'alguns testaments es percep l'aplicació d'algunes clàusules dels contractes d'esposalles, com són l'usdefruit dels béns del marit difunt i l'exigència de la castedat. Aquesta darrera demanda apareix en la majoria dels hereus i dels cabalers, així com en el testament d'algunes pubilles. De la mateixa manera, també s'entreveu la desconfiança que alguns testadors manifesten vers els seus hereus, quan exigeixen la reserva d'una cambra per a les seves respectives vídues.

La inserció de l'individu dins de les comunitats rurals estudiades comporta la pràctica d'una sèrie de cerimònies de tipus consuetudinari que, com és lògic, també es reflecteix en l'àmbit mortuori. Aquests rituals poden haver estat integrats i adaptats per la religió cristiana, que és l'hegemònica en aquests moments. D'altres, els que no són acceptats per les altes jerarquies eclesiàstiques, són menyspreats i, fins i tot, censurats per algunes autoritats civils. Entre d'altres, podem esmentar els àpats funeraris.

En general, les quantitats globals que els testadors i les testadores adrecen per a l'organització de les seves exèquies, per a la celebració de sufragis i per a donacions

pietoses oscil·len entre els 100 i els 200 sous. No s'observa una relació directa entre aquestes quanties d'evident caràcter religiós i el nombre de llegats realitzats. Els beneficiaris d'aquests llegats són les esglésies parroquials, les capelles de cada parròquia, els bacins propis i els «acostumats», així com els pobres de la contrada i les noies pobres a maridar. Com en altres indrets, en la classificació dels pobres s'observa la diferència existent entre els pobres vergonyants a càrrec oficial de l'Església i els altres pobres, marginats del seu benefici. Amb la distribució d'aquests llegats, l'Església intenta ser un element cohesionador i uniformitzador de les diferents comunitats tant en la vida com en la mort. A diferència d'altres zones, no hem observat un descens dels llegats a mesura que augmenta el nombre de misses commemoratives.

A part de l'escriptura de les darreres voluntats, també hem tractat altres cerimònies funeràries, com són l'extremunció, el rentat del cos, l'embolcallament del cadàver en un sudari, la vetlla, la processó prefunerària, els àpats funeraris i les misses. Com és lògic, aquestes cerimònies necessiten una planificació. Per això, abans de la realització de les exèquies, ha de preveure's l'organització de tots els elements necessaris per a la processó: el toc de campanes i d'esquelles, el lilit funerari, la creu parroquial, així com l'enviament de missatges als amics i difunts d'altres parròquies i, si es dona el cas, als preveres i escolars d'altres viles. Es constata que l'enterrament en caixes o taüts és un fet aïllat, que torna a reflectir-nos l'existència d'una pagesia grassa, que exterioritza d'aquesta manera el seu potencial econòmic i social. S'incideix en el llenguatge visual, sonor i olfactiu de les processons i les exèquies, així com en la pervivència en l'àmbit domèstic de l'àpat de difunts, malgrat les reticències eclesiàstiques. En aquestes celebracions hem destacat la importància del pa, del vi i de la carn, així com l'avitallament de part d'aquests productes per part de la família del finat. A partir del registre de despeses testamentàries, hem constatat l'existència de diferents tipus de refrigeris funeraris, depenent dels ingredients i dels comensals. Mentre algunes famílies utilitzen els mateixos ingredients per a tots els assistents, d'altres prioritzen l'atenció d'alguns familiars i amics amb l'adquisició de productes diferents, que no assegura la llar mateixa.

Les cerimònies de commemoració mostren que la població de la zona analitzada encara equipara la mort amb un viatge. Es tracta d'un viatge que es fa per etapes i, per tant, la creença en la presència immaterial dels finats continua representant un problema. En principi, aquesta visió contradiu la doctrina cristiana, que defensa la immediata separació entre l'ànima i el cos i l'existència del Judici Final. Però l'aparició del tercer espai o purgatori i del *limbus puerorum* ens mostra l'adaptabilitat de l'aparell eclesiàstic per a conciliar les seves ensenyances amb les demandes i creences populars.

Durant aquest període, l'ofici de la missa es va convertint en la cerimònia viàtica més important. Per aquest motiu, a mesura que es va desenvolupant el període

analitzat, la demanda de misses per part dels testadors es va concretant i augmentant. Així doncs, veiem que hi ha un canvi: es passa de la iniciativa dels marmessors, que han de materialitzar les demandes dels seus representats segons el que és acostumat, a la iniciativa mateixa del testador, que explicita la seva voluntat. Dins d'aquest apartat, s'insisteix en el fet que considerem l'import de les misses, que oscil·la entre 2 diners i 2 sous, car. Es tracta d'una intercessió espiritual, que cal satisfer amb béns materials, cosa que comporta grans esforços econòmics per als grups familiars dels difunts.

Aquestes commemoracions acostumen a desenvolupar-se en tots els altars de la parròquia, i es combinen a mesura que va avançant el període analitzat amb la realització de trentenaris o misses de Sant Amador. Des de la segona meitat del segle xv, amb la creixent demanda de trentenaris, van desapareixent altres formes de commemoració com són les novenes i els aniversaris perpetus. Amb això, s'observa l'aparició d'una etapa de transició entre les dues situacions referencials, definides per la lògica de la repetició i de l'acumulació, proposades per Jacques Chiffolleau.²⁶ Malgrat això, no es constata pas un augment de la pompositat en les cerimònies funeràries, com constata Chiffolleau per la zona d'Avinyó, ja que la solidaritat de familiars, amics i veïns aconsegueix les expectatives solidàries pertinents.

Per cloure, inserim una sèrie de consideracions generals, sorgides dels elements transversals, presents als diferents apartats de la nostra tesi. En primer lloc, hem d'indicar la interdependència entre la Ciutat Comtal i el Maresme, el qual forma part de l'*binterland* barceloní. Mentre que la Ciutat Comtal necessita aquest espai agrari per a percebre productes agrícoles, recursos humans i econòmics, el Maresme compta amb Barcelona per a poder-hi adreçar l'excedent demogràfic i poder desfer-se dels lligams senyoriais.

En segon lloc, la massiva pràctica d'escripturar pactes i contractes de diversa tipologia, que regulen els diferents àmbits de la vida quotidiana de la població maresmenca, ens demostra que aquesta pagesia coneix, utilitza i confia en la pràctica jurídica escrita. Resulta interessant assenyalar l'aparent contradicció entre aquesta pràctica massiva del dret escrit i l'analfabetisme generalitzat de la pagesia; fenomen que caldria estudiar amb més profunditat.

En tercer lloc, l'anàlisi del fons documental utilitzat reflecteix que, a la baixa edat mitjana, l'aplicació del dret mostra una riquesa de variables que supera les normes exposades habitualment pels juristes. Així doncs, la consulta de les fonts documentals esdevé, al nostre parer, imprescindible, a l'hora d'obtenir informació sobre les diferents realitats existents en el període estudiat. Creiem que la realitat acos-

26. Jacques CHIFFOLEAU (1980), *La comptabilité de l'au-delà: Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age, vers 1320-vers 1480*, Roma, École Française de Rome, col·l. «Collection de l'École Française de Rome», 47.

tuma a ser força més complexa i que, per tant, no pot reduir-se a simplificacions que mutilin la seva diversitat, ja que amb la construcció de sistemes excloents correm el risc d'oblidar actuacions empreses pels nostres avantpassats.

En quart lloc, la societat pagesa analitzada cerca l'equilibri mitjançant una inversió en seguretat, basada en la planificació dels elements essencials tant quotidians com extraordinaris de la seva existència, que permeten garantir la reproducció del sistema des de les unitats significatives de producció. És a dir, la família i el mas.

En cinquè lloc, observem que la pagesia necessita numerari en efectiu per a poder satisfer obligacions de diversa índole (pagament de censos, compravendes, abonament o retorn de dots i/o aixovars, satisfacció del conjunt de cerimònies fúnebres, etc.), així com per a poder encarar de la millor manera possible alguns símptomes de les diferents crisis d'aquest període, com la mort, la fam, la pesta i la guerra.

En sisè lloc, veiem que alguns membres de la pagesia grassa encapçalen certs actes i revoltes antisenyorials. Aquest moviment s'enforteix amb l'organització de les diferents universitats per a recaptar el numerari que la Corona demana per retornar a la jurisdicció reial.

Finalment, constatem que la pagesia manté una relació contradictòria amb l'Església. Aquesta institució es mostra dins d'una multiplicitat de facetes, que van des de l'exercici de dominis directes fins a l'aixopluc que esperen rebre els malalts en els darrers moments de la seva existència, cosa que evidencia dues cares fonamentals: d'una banda, el paper d'una jerarquia considerada llunyana i opressora i, de l'altra, la proximitat i complicitat solidària d'alguns rectors i vicaris de les parròquies locals amb llurs feligresos.